

ULUSLARARASI
BEDİÜZZAMAN SEMPOZYUMU

— V —

**Rîsale-i Nur'a Göre
Kur'ân'ın İnsana Bakışı**

24-26 Eylül 2000 - İstanbul - TÜRKİYE

ISBN: 975-8719-04-1

Bediüzzaman'ın Sevgi Anlayışı

Prof. Dr. İbrahim Canan*

"Bütün kâinâtın mâyesi muhabbettir. Bütün mevcudatın harekâtı muhabbettir. Bütün mevcudattaki incizab ve cezbe ve câzibe kanunları muhabbettendir" (Sözler, s. 624)

Takdim

Bediüzzaman'ın gerek tefekkür ve gerekse ameli ve tatbiki hayatında muhabbet ve sevgi müstesna bir yer tutar. Hatta Kur'an'a hizmet maksadıyla açtığı yolda gi-denlere kazandırdığı mücadele ve hizmet metodunda da muhabbet öncelikli bir

* Prof. Dr. İbrahim Canan, 1940, Küçük Karapınar köyü/Konya doğumlu. İlk öğrenimini memleketinde tamamladı. Konya Erkek Lisesi (1958) mezunu. Kayseri (1962-64) ve Akşehir'de (1966-67) orta dereceli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde 1972'de başladığı öğretim üyeliği görevini aynı üniversiteye bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nde sürdürdü. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesidir. Makalelerini fakülte dergileri yanı sıra Diyanet, Hakses, İslam, İslam Medeniyeti, Zafer, Sur, İcmal, Kadın ve Aile, Altınoluk, Okul gibi dergilerde yayımladı. Resulullah'a Göre Okul ve Ailede Çocuk Terbiyesi adlı eseriyile 1979'da Türkiye Millî Kültür Vakfı Ödülü'nü aldı. Eserleri:

Tarihçi Açısından Din (Arnold Toynbee'den çeviri, 1978), Seminer ve Tez Rehberi (1979), Resulullah'a Göre Okul ve Ailede Çocuk Terbiyesi (1988), Atatürk Üniversitesi Lojmanları ve Taklitçiliğimizin Muhasebesi (1979), İslamda Çocuk Hakları (1980), İslam'da Temel Eğitim Esasları (1980), Sulh Çizgisi (1980), Tebliğ, Terbiye ve Siyasi Taktik Açısından Hicret (1981), Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye (1981), Yeni Usul-i Hadis (Zafer Ahmed el-Osmani'den çeviri, 1982), Kur'an ve Hadise Göre Fitne ve Anarşi (1981), Kur'an'da Çocuk (1984), Peygamberimizin Hadisleriyle Medeniyet Kültür ve Teknik (1984), Ahkâm-u-Sığâr (Üstruşenî'den çeviri, 1984), Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti (1985), İslam'da Zaman Tanzimi (1985, 88), İslamda Çevre Sağlığı, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi 1-5 (1988)

düsturdur. Ona göre sadece insan değil, bütün varlık alemi –canlısıyla, cansızıyla kâinattaki her şey, Allah'ın muhabbetinin bir eseri olarak vücuda gelmiştir.

Bu çalışmamızda, Bediüzzaman'ın kendi ifadelerinden hareketle, söylediğimiz hususların köşe taşlarını koymaya çalışacağız. Şu halde burada yapacağımız tahlil mümkün mertebe daraltılmış, sınırlı bir açıklama olacaktır. Buna rağmen, kısa kısa, yaratılış ve insanla ilgili bazı telakkilere de temas edeceğiz. Çünkü muhabbet bahsini hakkıyla kavrayabilmek için, konunun “yaratılış” planında ele alınarak, önce kâinâtın yaratılışının, sonra da kâinât içerisinde insanın yerinin belirtilmesi ve bunların vücuda gelişlerinde muhabbetin oynadığı rolün açıklanması gerekmektedir. Esasen Bediüzzaman'ın bu meselelere temas eden açıklamaları, birbirinden ayrılmayan bir bütün teşkil eder ve muhabbet de bu bütünün temelinde ve harcında yer alır.

Biz konuyu, bir kısım teferruata inerek fazla dağıtmayacağız. Bahsin vüs'atini göstermek amacıyla önce ana noktalara yer veren bir çerçeve sunup, sonra muhabbetin hassaten insan ve beşeri münasebetlerle ilgili kısmı üzerinde duracağız.

Muhabbet nedir, sebebi nedir?

Mevzuya girerken, hemen belirtelim ki, İslam âlimleri eskiden beri bu hususta ciddi tahlillerde bulunmuşlardır. Hemen hepsi muhabbetin hakikatı ve mahiyeti konusunda benzer şeyler söylemişlerdir. Mesela Gazali, muhabbetin marifet ve idraki hâsıl olduğunu belirttikten sonra, idrak edilmesinde lezzet ve rahatlık duyulan her şeyin idrak edicinin yanında mahbûb yani sevimli olduğunu belirtir. Bu sadette yaptığı açıklamalardan sonra, muhabbetin mahiyetini (hakikatını): “**Muhabbet lezzet veren şeye (insan) tabiatının meylerinden ibarettir**” diye açıklar¹

Müteakip açıklamaların daha iyi anlaşılmasında, muhabbetin asıl itibariyle *mevil* olarak anlaşıldığını bilmede gerek var.

Muhabbetin sebepleri konusunda da İslam âlimleri ortak görüşleri paylaşıyor: Başlıca şu birkaç sebeple insanlar muhabbet ediyorlar:

1- Faydalanma, menfaat görme itikadı ve bunu takip eden mevil.

2- Hoşa giden, zevk alınan şeyler: Bunlar, hislerin hoşlandığı maddî güzellikler olabilir, bu açıdan beş duyu organından her biriyle ilgili güzellikler vardır. Aklın hoşlandığı güzellikler ise manevidir yani faziletlerdir. İnsana yapılan ihsan veya gelecek zararlardan koruma da sevilen güzelliklerdendir²

3- Gazalî “güzel”in de zâtı icabı sevildiğini belirttiği gibi, “*uygunluk ve birbirine benzemekliğin (= tenâsüb ve müşâkele)*” de bir sevgi vesilesi olduğunu ilave

¹ Gazalî, Ebü Hâmid Muhammed İbnu Muhammed (v. 505 h.), İhyâu Ulûmi'd-Dîn, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 4, 296.

² Aynî, Umde 1, 144.

eder ve misal olarak çocuğun çocukla, âlimin âlimle daha iyi anlaştıklarını hatırlatır.³

Bediüzzaman, bu klasik açıklamayı bir yerde *Seyyid Şerif Cürcâni*'ye nisbetle kaydetmekten başka⁴ eserlerinde başka sebepler üzerinde de durur. Mesela "Muhabbetin sebebi ya "kemâl"dır, zira kemâl, zâtında sevilir; yahut "menfaat"tır, yahut "lezzet"tır; veyahut "hayriyyet"tır, ya bunlar gibi bir sebep tahtında muhabbet edilir"⁵ der.

Bediüzzaman, muhabbetin çeşitli şekillerde ifade ettiği sebeplerini çoğu kere "cemâl", "kemâl" ve "ihsan" diye özetler.

Muhabbet, âlemin mayasında var .

Öncelikle belirtelim ki, Bediüzzaman'a göre, muhabbet, Gazali'nin zıddına⁶ sadece canlıları ilgilendiren, onlarda bulunan bir vasıf değildir. Bütün mevcudatın ve yaratılışın ortak vasfıdır. Şöyle der: "*Bütün kâinâtın mâyesi muhabbetir. Bütün mevcudatın harekâtı muhabbetir. Bütün mevcudattaki incizab ve cezbe ve câzibe kanunları muhabbetendir*" Hatta ona göre, bir şey yaratılınca , o şeyin mahiyetinde ilk teşekkül ediveren temel vasıflar öncelikle çeşitli derecelerdeki muhabbetir. Şöyle der: "*İrade-i ezeliyeden gelen "Kün (= Ol !)" emr-i ezelsine mümkinatın itaatı ve imtisalinde -yine iradenin tecellisi olan- meyl ve ihtiyaç ve şevk ve incizab; birden beraber mündemiçtir.*"⁷

Burada öz olarak üç unsura yer verildiği söylenebilir, zira ileriki tahlillerinde de göreceğimiz üzere, Bediüzzaman merhum, bu ibarede geçen "meyl", "şevk" ve "incizab" kelimelerini "muhabbet"in alt ve üst mertebeleri olarak ifade etmekten başka, bazan biri yerine diğerini kullanmak suretiyle, bunlar arasında ciddi bir fark gözetmediğini ortaya koymaktadır.

Yaratılışın maya ve özünü teşkil eden meyl, ihtiyaç ve muhabbet unsurları, Bediüzzaman'ın başka ifadelerinde, bunlardan doğan daha üst derecedeki duygularla zenginleşir : "*Kâinatta hittecrûbe her şeyin bir nokta-i kemâli vardır. O şeyin, o noktaya bir meyli vardır. Muzaaf meyl ihtiyaç olur. Muzaaf ihtiyaç iştiyak olur. Muzaaf iştiyak incizab olur ve "incizab", "iştiyak", "ihtiyaç", "meyl" Cenab-ı Hakk'ın evamir-i tekviniyesinin mahiyet-i eşya tarafından birer habbe ve nüve-i imtisalidirler. Mümkünât mahiyetlerinin mutlak kemâli, mutlak vücuttur.*"⁸

Meyl denen şeyin de muhabbetin hakikatı ve başlangıç mertebesi olduğu gözönüne alındığında, insanın , muhabbetten yaratıldığı düşüncesi daha iyi

³ Gazali, a.g.e. 4, 301-306. Gazali'nin *benzerlik* diye ifade ettiği husus, Bediüzzaman'ın Cürcâni'den kaydedip "meyl-i cinsiyet" diye açıklama sunduğu "müşâkele"in aynısı olsa gerek.

⁴ Bediüzzaman, *Sözler*, Envâr neşriyat, İstanbul, 1985, s. 619.

⁵ A.e. 359.

⁶ Gazali, idrak edilen şeylere müdrikin duyduğu meyle muhabbet denir kaziyesine binaen, idrak edici olmayanlar hakkında muhabbetten söz edilemeyeceğini söyler (Ihya 4,296).

⁷ *Sözler*, s.528.

⁸ Aynı eser, aynı yer.

anlaşılır. İnsan, kendisi gibi muhabbetten yaratılmış olan kâinattan, yine muhabbet sebebiyle ayrılır. Çünkü yine Bediüzzaman'ın açıklamasıyla, Allah insanı câmi bir fitratta yarattığı için, onun fitratındaki muhabbet bütün kâinâtı kucaklayacak genişlikte ve büyüklüktedir: “İnsan, kâinâtın en câmi bir meyvesi olduğu için kâinâtı istila edecek bir muhabbet, o meyvenin çekirdeği olan kalbine dercedilmiştir”⁹

Bediüzzaman'ın şu kaydedeceğimiz ifadesi de, bu muhabbet istidadının inkişafında nasıl bir vetire tâkib ettiğini, yaratılış programına uygun olan inkişaf hedefinin ne olduğunu, anlamada büyük bir önem taşır: “İşte insanın mahiyeti ulviyye, fitratı câmi’ a olduğundan, binler enva-ı hâcât ile binbir Esmâ-ı İlahiyeye, her bir ismin çok mertebelerine fıraten muhtaçtır. Muzaaf ihtiyacı iştiyaktır, Muzaaf iştiyak muhabbettir. Muzaaf muhabbet dahi aşktır. Ruhun tekâmülüne göre merâtib-i muhabbet, merâtib-i esmâya göre inkişaf eder.”¹⁰

Burada ifade edilen hususların hem daha iyi anlaşılması ve hem de zihinde daha iyi kalması için bunu bir şema ile gösterebiliriz:

E S M Â

Aşk

Muhabbet

İştiyak

İhtiyaç

Câmi fitrat

Şekil-1 : Fitrat esma-i ilahiyeye muhtaç, yol o istikamette ilerliyor.

Evet insan, bir muhabbet eseri olarak yaratılmış, diğer varlıklardan farklı olarak binlerle hissiyatla donatılmıştır. Bu binlerle duygu içinde en gâlib en ileri olanı da muhabbettir.

Bu muhabbetin mahiyeti nedir, neye karşı, niçin bu muhabbet vardır? Bediüzzaman'ın insan telakkisini ortaya koymada bu sorunun cevabı ehemmiyet taşır:

İhtiyacın kaynağı

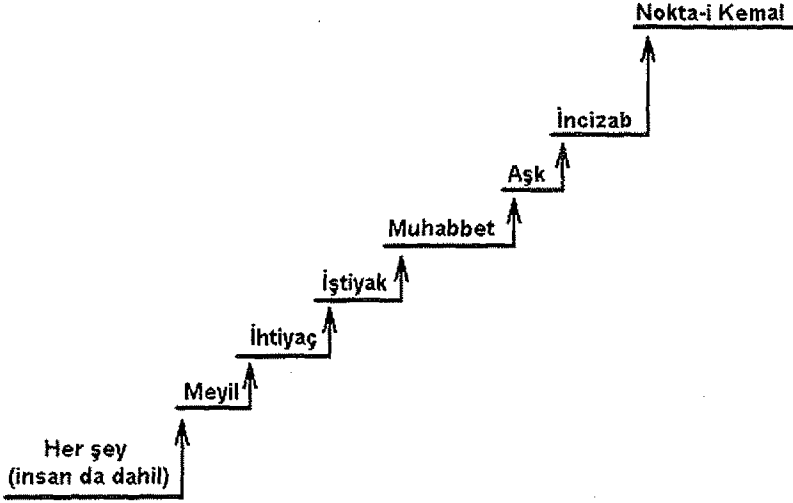
Bediüzzaman muhabbetin geri planı olarak *ihtiyac*'ı gösterip orada kalmaz, onun da geri planını aydınlatır. “İhtiyaç nereden geliyor, bunun aslı nedir?” gibi akla gelebilecek mukadder bir soruya, bir başka risalesinde *Sünûhat*'ta: “meyil” diye cevap verir: “...her şeyin bir nokta-i kemâli ve o noktaya bir meyli var. Muzaaf meyil ihtiyaç, muzaaf ihtiyaç aşk, muzaaf aşk incizaptır” der.¹¹

⁹ Sözler s. 358.

¹⁰ Sözler s. 642.

¹¹ Sünûhat, s. 24.

Bu ifade bize, muhabbetin, esas itibariyle, insanın mayasına yaratılıştaki konmuş olan bir meyilden ileri geldiğini göstermektedir.

Şekil-2: Bütün duygular bir asıldan doğmadır.

MEYİL: Bediüzzaman'ın yaratılışı açıklama örgüsünde başvurduğu temel mefhumlardan biri *meyil* mefhumudur. Şemada da görüldüğü üzere, bütün duyguların özde, *meyil*'den çıktığı ifade edilmektedir. "*Meyil*" ise, başta da belirtildiği üzere muhabbet duygusunun ilk mertebesidir. Bu bazan, "*temayül*", "*meylü'l-kemâl*", "*meylü'l-istikmal*" gibi başka kelimelerle de ifade edilir. Meyil, belirtildiği üzere, insana has bir şe'nîyet değildir, bütün eşyada mevcuttur: "*Kâinâta her şeyin bir nokta-i kemâli vardır*" ve her bir şeyin o kemâl noktasına, o ideal hedefe "*bir meyli vardır*"¹³. Meyil, kemale, hatta mutlak kemale, ancak yerinde açıklandığı üzere mutlak kemal Allah'a mahsustur. Öyleyse, insanlar planında meyil, Allah'ın esmasına azamî derecede mazhariyeti kazanarak Allah'a, -Kur'an'da sıkça geçen "Allah'a dönüş"¹⁴ ten kastedilen hayatımızdan hesap vermek üzere ilahî huzura çıkıştan ayrı olarak bir de- hadiste ifade edilen "*kişi sevdiği ile beraberdir*" hükmünün gerektirdiği -belki de rıza-yı Bâri olarak ifadesi daha doğru olan- Allah'a azami ölçüde bir takarrüb olmalıdır, ebediyet ve ölümsüzlük olmalıdır.

¹³ Sözlük 528.

¹⁴ Fecr 28, Bakara 28, 245, 281, Yunus 56, Hüd 34, Enbiya 35.

Bediüzzaman, bunun “muhabbet”le gerçekleşeceğini ifade eder: Allah’a kendini sevdirmenin yolunun Sünnet-i Seniyye’ye uymaktan geçtiğini bunun da “*O’na hasr-ı muhabbetle, tahsis-i taabbüd*”¹⁵ le mümkün olacağını belirtir.

Şu halde “ihtiyaç”ın asıl ve ukdesini teşkil eden “meyl”i, meylü’l-istikmâl (kemâle, mükemmelliğe meyil) olarak ifade edebiliriz. Bununla atbaşı giden ve hatta öncelik bile tanınabilecek beşeri bir meyil, ebedî hayat meylidir. Bu da, hemen belirttiğimiz üzere, Sermedî olan Zât’ın rızasını kazanmak mânasında O’na kavuşmakla gerçekleşir. *İlahî rıza*’nın yanında Cennet’in bile hedef olmadığı¹⁶ hassas mü’min’in hedefi ile dünyevî, fani maksadları, hele de *libido* ile kastedilen sukûfî garazları mukayese etmek bile abes olur; sadece: *eyne’ s-serâ mine’ s-süreyyâ* denilebilir

Bediüzzaman’ın düşüncesindeki, bu meyil anlayışının şümûlünü kavramak için şu cümlesini bilmek gerekir: “*Şecere-i meylü’l-istikmâl-i âlemin dalı olan insandaki meylü’ t-terakkî’ nin mahsül ve semeresi olan “istidâd”ın telâhuk-u efkârla hâsıl olan netâicinin teşerrüb ve tegaddî ile büyümesi nisbetinde şeriat-ı garrâ aynen maddî zî-hayat gibi tevessü ve intihak edeceğinden, ezelden gelip ebede gideceğine bürhân-ı bâhirdir*”¹⁷

İstidad ve kabiliyetler

Bediüzzaman, bir başka tahlilinde “meyl”in de gerilerini göstermeye, ruhun daha da derinlerine inmeye çalışarak “kabiliyet” ve “istidat”tan bahseder. Yani yaratılıştaki fitrat-ı beşeriyeye konan istidatlar var, bunlardan kabiliyetler, kabiliyetlerden de meyiller hâsıl olmaktadır. Şöyle der: “*Beşerin cevher-i ruhunda derc edilmiş gayr-ı mahdud istidâdât ve o istidâdatta mündemiç olan gayr-ı mahsur kabiliyetler ve o kabiliyetlerden neşet eden hadsiz meyiller ve o hadsiz meyillerden hasıl olan nihayetsiz emeller ve o nihayetsiz emeller’den tevellüd eden gayr-ı mütenâhi efkâr ve tasavvurât-ı insaniye, şu âlem-i şehâdetin arkasında hulunan sadet-i ebediyeye elini uzatmış, ona gözünü dikmiş o tarafa müteveccih olmuş olduğunu ehl-i tahkik görüyor*”¹⁸

İnsanın izahında “meyil”den ziyade “meyiller” mevzubahistir. İnsandaki istidadların her biri bir meyil olarak algılanabilir. Bediüzzaman, “kemâl”de muayyen bir noktanın olmadığı kanaatindedir, ona göre, mümkün mahiyetlerin “mutlak kemâl”i “mutlak vücuddur”¹⁹. Mutlak vücud ise sadece Allah’a mahsustur.

¹⁵ Risale-i Nur Külliyyâtı, Nesil neşriyat, İstanbul, 1995, 1,141. NOT: Bu kitapta, Bediüzzaman’ın bütün eserleri toplanmıştır. Bundan böyle, mezkur kitaba yapacağımız atıflarda kitabın adını R.N.K. şeklinde kısaltacağız.

¹⁶ Sözler, s. 625.

¹⁷ Bediüzzaman, Divan-ı harb-i örfî, Envâr neşriyat, İstanbul, 1990, s.76.

¹⁸ Sözler s. 521.

¹⁹ Sözler, s.528.

İnsan planında meylil, fıtrattaki istidadların kemâl noktasına olan meylidir. Bediüzzaman'ın ifadelerinden, her bir istidadın, Allah'ın isimlerinin tecellisine mazhar olmaya meylettiği anlaşılmaktadır. Tecellinin derecesi çeşitli şartlara bağlıdır. Tecelli yüksek derecelerde olduğu takdirde istidad ve kabiliyetin inkişafı fazladır. Aşağıdaki şema, istidadın, nihayetsiz kemâle olan meylini gösteriyor.

Mutlak kemâl Kemâl Noktası

Mutlak vücud (Sınırı yok)

Kâbiliyetler

Sekil-3: Kemâlin sınırı yoktur, sonsuzca derecesi vardır

Kemâl dereceleri sınırlı değil, sonsuzdur. “Mümkün” olan varlıklar, mutlak kemâle ulaşamazlar, bu imkansızdır. Çünkü, az önce de belirttiğimiz üzere, *Mutlak vücud* Allah'a mahsustur. Diğer taraftan, *mutlak kemâl*, bir bakıma bütün esmâ-ı ilahiyenin kemâl mertebesinde tecellisine mazhariyeti gerektirir. Kur'an-ı Kerim'de, tek bir ismin tecellisinin bile kâmil mânada hiçbir beşere nasîb olmayacağı, ilim sıfatı örnek verilerek ifade edilmiştir: “Her ilim sâhibinden daha üstün olanı vardır”²⁰. Bediüzzaman, ayrıca, insanın bütün kabiliyetlerini inkişaf ettiremeyeceğini söyler, “ferîd bir adamın” dört veya beş fende mütehasıs olabileceğine dikkat çeker²¹

Nihayetinde mutlak vücud olan kemâl'e meylil, bir bakıma insanın en tabii, en şiddetli meyli olan *ebediyet arzusu*'nun ifadesidir. Bediüzzaman, insanın bu tabii zaafına sıkça vurgu yapar.

İnsanın, -halk tabiriyle- nalla muh arasında da olsa hep varolmak, hiç ölmek istediği inancını kendine has üslubuyla tekrar tekrar dile getirir. Bir tanesi şöyle: “Aktın bir hizmetkârı ve tasvircisi olan “kuvve-i hayaliyye”ye denilse ki: “Sana bir milyon sene ömür ile saltanat-ı dünya verilecek, fakat ahirde mutlaka hiç olacaksın”. Tevehhüm aldatmamak, nefis karışmamak şartıyla “Oh” yerine “Ah” diyecek ve teessüf edecek. Demek en büyük fani, en küçük bir âlet ve cihazat-ı insaniyyeyi doyuramıyor”²². Bediüzzaman, bu mesele ile ilgili bir de çocukluk hatırasını nakleder: “Bir zaman küçüklüğümde, hayalimden sordum. “Sana bir milyon sene ömür ve dünya saltanatı verilmesini, fakat sonra ademe ve hiçliğe düşmesini mi istersin? Yoksa, bâki, fakat âdi ve meşakkatli bir vücudu mu istersin?” dedim. Baktım ikincisini arzulayıp birincisinden “Ah” çekti, “*Cehennem de olsa heka isterim*” dedi”²³. Bediüzzaman, insandaki bu ebediyet aşkından hareketle şu neticeyi çıkarır: “İşte bu istidattandır ki, insanın ebede uzanmış emelleri ve kâinatı ihâta etmiş efkârları ve ebedî saadelerinin envainına yayılmış arzuları

²⁰ Yûsuf 76.

²¹ Muhakemât, Sözlük yayınevi, İstanbul, 1977, s. 24.

²² Sözlük s.88.

²³ Şualar, Yeni Asya, İstanbul, 2000, s.201.

gösterir ki, bu insan ebed için halkedilmiş ve ebede gidecektir. Bu dünya ona bir misafirhanedir ve ahiretine bir intizar salonudur...”²⁴

Şu halde, meyille aranan lezzet, “bir nevi kemâl”dir, yani gâye-i hayal (ideal) edinilen şeyde hedefe yaklaşma, Allah’ın rızasına muvafık olan, meşru olan, mü’minin iradî olarak peşine düşeceği her hedef, kesbedilecek yakınlık nisbetinde sürur ve lezzet vesilesidir, bir nevi kemaldır, libidocuların şehevî lezzeti değildir.

Eşyadaki hareket ve faaliyetin kaynağı: muhabbet

Bediüzzaman’ın daha da teferruata inen bazı tahlillerinde, kâinâtın nizamında merkezî bir yer tutup adeta motorluğunu yapan hareketin ele alınıp, muhabbetle irtibatlandırıldığını görmekteyiz: Ona göre, eşyadaki hareket, Yaratıcı’nın, yarattıklarına karşı taşıdığı muhabbetten ileri gelmektedir. Çünkü hareket, fitrattaki istidatların inkişafına sebeptir. İstidatın inkişafı haz ve lezzet vermekte, bunun devamı da kâinâtta hareketin devamını gerekli kılmaktadır. Şöyle der:

“Nasıl ki, mahlukatta faaliyet ve hareket, bir iştihâ, bir iştîyak, bir lezzetten, bir muhabbetten ileri geliyor. Hatta denebilir ki: Her bir faaliyette bir lezzet nevi vardır, belki her bir faaliyet, bir çeşit lezzettir. Ve lezzet dahi, bir kemâle müteveccihdir, belki bir nevi kemâldir. Mâdem faaliyet bir kemâl, bir lezzet, bir cemâle işaret eder ve madem kemâl-i mutlak ve kâmil-i Zülcelâl olan Vâcibu’l-Vücûd, “zât” ve “sıfât” ve “efâl” inde, bütûn envâ-ı kemâlata câmidir, elbette o Zât-ı Vâcibu’l-Vücûd’un, vücûb-u vücûduna ve kudsîyetine layık bir tarzda ve istiğna-i Zâtisine ve gına-i mutlakına muvafık bir surette ve kemâl-i mutlakına ve tenezzüh-ü zâtisine münasib bir şekilde hadsiz bir şefkat-i mukaddese ve nihayetsiz bir muhabbet-i münezzehesi vardır.”²⁵

Bediüzzaman, Cenab-ı Hak’ta mahlukata karşı nihayetsiz bir şefkat ve muhabbetin varlığını böylece tesbitten sonra, bu iki duygunun neticesi olarak “varlık”ın ve varlığın kaynağı olarak “hareket”in nasıl meydana geldiğini şöyle açıklar:

“Elbette o şefkat-i mukaddeseden ve o muhabbet-i münezzeheden gelen hadsiz bir şevk-i mukaddes vardır. Ve o şevk-i mukaddesten gelen hadsiz bir sürur-u mukaddes vardır. Ve o sürur-u mukaddesten gelen, tabiri caiz ise, hadsiz bir lezzet-i mukaddese vardır. Ve elbette o lezzet-i mukaddese ile beraber, hadsiz O’nun merhameti cihetiyle faaliyet-i kudreti içinde, mahlukatın istidadları kuvveden fiile çıkmasından ve tekemmül etmesinden neş’et eden o mahlukatın memnuniyetlerinden ve kemâllerinden gelen Zât-ı Rahmân ve Rahîm’e ait, tabiri caiz ise, hadsiz memnuniyet-i mukaddese ve hadsiz iftihar-ı mukaddese vardır ki, hadsiz bir surette, hadsiz bir faaliyeti iktiza ediyor. Ve o hadsiz faaliyet dahi, hadsiz bir tebdil

²⁴ Sözler, s. 88.

²⁵ Mektubat s. 265.

ve tağyir ve tahvil ve tahribi dahi iktiza ediyor. Ve o hadsiz tağyir ve tebdil dahi, mevt ve ademi, zeval ve firaki iktiza ediyor."²⁶

Bu ibarede nazarı olarak anlatılan safahâtı aşağıdaki şemada çizgilerle takip edebiliriz.. Dış daire, âlem-i şehâdet de denen mahlûk âlemiyle ilgili, içteki de Rububiyet âlemiyle ilgili. Şemayı dâirevî yapışımız, Bediüzzaman'ın "zaman" la ilgili kanaatine sâdık kalmak içindir, zira ona göre, zaman düz bir hat istikame-tinde hareket etmiyor, bilakis bir hadîs-i şerifin de işaret ettiği üzere,²⁷ "küre-i arzın hareketi gibi bir daire içinde dönüyor."²⁸

Şekil-4 : İnsandaki ve Kâinattaki hareketin sebebi muhabbettir.

Bütün âlem muhabbetten mest

Bediüzzaman, "*Muhabbet şu kâinâtın bir sebab-i vücûdudur, hem şu kâinâtın râbıtasıdır, hem şu kâinâtın nurudur, hem hayatıdır*"²⁹ sözleriyle kainatın yokluktan varlığa çıkışını muhabbete bağladığı gibi, hâl-i hazır varlığını ve işleyişini de muhabbetle izah eder. Aslında bu görüş, sadece Bediüzzaman'a has da değildir, tasavvuf ehli başta olmak üzere, İslam ülemasının çoğunluğunun ortak görüşüdür. Dahası, Sadece Allah - mahluk arası irtibatlar değil, mahlukatın kendi aralarındaki irtibatlar da muhabbet esaslıdır. Bir atomun çekirdek ve elektronlarından, seyyare ve galaksilere kadar bütün maddi alemde hâkim, -canlılara hayat imkanı tanıyan-dâfia ve câzibe (itme ve çekme) kuvvetleri, cisimler arasına konan muhabbet irti-batlarından başka bir şey değildir. Öyle ki, atomlar arası terkîbleri sağlayan mesela hidrojenle oksijenin, suya dönüşmek üzere, birleşmelerini gerçekleştiren çekim gücüne: *aşk-ı kimyevî*³⁰ der. O, "*Vedûd ismine mazhar*" dediği muhakkikîn-i evli-yanın şu görüşüne aynen katılır: "*Bütün kâinâtın mâyesi muhabbettir. Bütün mev-cudatın hareketi muhabbettedir. Bütün mevcudattaki incizab ve cezbe ve câzibe kanunları muhabbettendir*"³¹, "*Muhabbet-i İlahiyyenin tecellisinde ve o Şarab-ı muhabbetten herkes istidadına göre mesttir*"³². Ve o muhakkik velilerden birinin şu şiirini kaydeder:

*"Felek mest, melek mest, ay mest, yer mest!
Anasır mest, bitkiler mest, ağaçlar mest,
Beşer mest, baştan başa bütün canlılar mest,
Bütün mevcudatın zerrelere beraberce mest"*³³.

²⁶ Mektubat s. 265.

²⁷ Müslim, Kasâme 29.

²⁸ R.N.K. 2,965.

²⁹ Sözler, s.358.

³⁰ Sözler, s. 593.

³¹ A.e. 624

³² A.e. 625

³³ Sözler 624-625

Alemin muhabbetten yaratılışının izahı

Bediüzzaman, tasavvuf mesleğinde giden selefleri gibi, âlemin muhabbetten yaratıldığı görüşündedir. Bunu eserlerinde yer yer açık şekilde ifade eder. Bu bahislerden birini aynen kaydedeceğiz. Ancak öncelikle şuna dikkat çekmemiz gerekir: Vereceğimiz metinden önce yer alan pasajda, kâinât kitabının müşahedesine dayanan müteselsil bir istidial ve tahlil sonunda Yüce Yaratıcı'nın kemâl mertebesindeki cemal sıfatına ulaşır ve Allah'ın mutlak bir cemal sahibi olduğunu tesbit ve beyandan sonra -Gazali'de de görülen "cemâl ve kemâl zatında sevilir"³⁴ düsturundan hareketle- Cenab-ı Hakk'ın kendi cemalini sevdiği ve bu sebeple, cemâlini görmek ve göstermek isteyerek, esmâsına ayinelik yapmaları için mahlu-katı yarattığı ifade edilir:

"*Ve o cemalin en şirin cüz'ü olan muhabbet ve en tatlı kısmı olan rahmet ise, san'at ayinesi ile görünmek ve müstakların gözleriyle kendilerini görmek isterler. Yani cemal ve kemâl -çünkü bizzat sevilirler- her şeyden ziyade kendi kendini severler. Hem hüsendür hem aşkırlar. Hüsün ve aşkın ittihadı bu noktadadır*"³⁵. Aynı tahlilin devamında şu ibareye de rastlarız:

"*Zicemal ve cemâl kendi kendini sever, hem hüsendür, hem muhabbettir.*

"*Kemâl dahi, bizzat mahubtur sebepsiz olarak sevilir, hem "muhib" tir, hem "mahbûh" dur. Madem nihayetsiz derece-i kemâlde bir cemâl ve nihayetsiz derece-i cemâl'de bir kemâl nihayet derecede sevilir, muhabbete aşka layıktır, elbette ayinelerinde ve ayinelerin kabiliyetlerine göre, lemaâtını ye cilvelerini "görmek" ve "göstermek" le tezahür etmek ister.*"³⁶

Bu ifadeler, az ilerde ayrıca ele alacağımız *insandaki bütün hislerin "muhabbetten istihale" si* gibi farklı ve orijinal bir Nursî iddianın anlaşılmasında da ehemmiyet arzeder.

Âlemin yaratılışından bahsedince, ister istemez bir konuya daha temas gerekir: *Nur-u Muhammedî*. Şimdi ondan bahsedeceğiz:

Nur-u Muhammedî

Bilhassa ehl-i tasavvuf nezdinde olmak üzere, İslam tefekküründe âlemin *Nur-u Muhammedî* den yaratıldığı inancı vardır. Bu inanç elbette imanın farz olan esaslarından biri değildir. Ancak bu inanç, ümmetçe benimsenmiş, şiire, edebiyata geçmiş ve zaman içinde müslümanların ortak bir kültürü hâline gelmiştir.

Bediüzzaman'da muhabbet bahsi işlenirken, bu inanca temas etmemek hemen hemen mümkün değildir. Çünkü o da kâinâtın *Nur-u Muhammedî*'den yaratıldığı

³⁴ İhya 4, 301.

³⁵ Özlük s. 628.

³⁶ Sözlük s. 629.

inancındadır ve bu meseleye orijinal diyebileceğimiz açıklamalar getirmiştir. Özetle vermek gerekirse şu noktalar üzerinde durduğu görülür:

1- Kâinâta hikmet nazarıyla bakılınca kâinât büyük bir ağaç mânasında gözüktür. Bir ağacın dalları, çiçekleri, yaprakları meyveleri olduğu gibi, şu yaşadığımız süfli alemdeki anâsır³⁷, kâinât ağacının (gövde ve) dalları; bitki ve ağaçlar, yaprakları; hayvanlar, çiçekleri; insan da meyveleri hükmünde görülür.

2- Allah'ın ağaçları yaratmada uyguladığı bir kanun kâinât ağacı için de geçerlidir: Öyleyse hilkat ağacı da bir çekirdekten yaratılmış olmalıdır.

3- Bu çekirdek, maddî ve mânevî âlemlerin esaslarını ihtiva etmelidir. Çünkü kâinâta maddî-manevî pek çok âlemler mevcuttur ve bu, kuru bir çekirdekten hasıl olamaz

4- İnsan kâinâtın meyvesi olduğu gibi, insanlar arasında en mükemmel, en meşhur, her hususta en üstün olan da Hz. Muhammed aleyhissalatu vesselam'ın zatıdır. "*Elbette, kâinâtın teşekkülüne çekirdek olan nur, onun zâtında cismini giyerek en âhir bir meyve suretinde görünecektir*" Bediüzzaman bu kanaatini şöyle bir muhakeme ve mukayese ile güçlendirir: "*Bir nevi âlem gibi olan muazzam çam ağacını, buğday tanesi kadar bir çekirdekten halk eden Kadir-i Zülcelal, şu kâinâtı Nûr-u Muhammedî'den aleyhissalatu vesselam nasıl halk etmesin veya edemesin?*"

5- Bu hususta ikna edici bir mülâhazası da şöyle: Allah kâinâtı bir saray suretinde yapmıştır. Kâinât, esas itibarıyla Resulullah için yaratıldığına göre, Yaratıcı, kâinâttan evvel onu nazar-ı itibara alıp inayetini tecelli ettirmiş olmalıdır. "*Çünkü bir şeyin neticesi, semeresi evvel düşünülür. Demek vücûden en âhir, mânen de en evveldir. Halbuki Zât-ı Ahmedîye aleyhissalatu vesselam, hem en mükemmel meyve, hem bütün meyvelerin medar-ı kıymeti, hem bütün maksadların medar-ı zuhûru olduğundan en evvel tecelli-i icâda mazhar, onun nuru olmak lâzım gelir*"³⁸

Bu açıklamalara göre, kâinâtın *Nur-u Muhammedî'den* yaratıldığı inancı, Allah'ın her şeyi önceden bildiğine dâir olan kader inancıyla da ilgilidir. Ve Allah kâinâtı, sonu belli olmayan bir teşebbüsle, karanlık bir mâcera ile yaratmış değildir. Bilakis, bu inançla: *Allah'ın, kâinâtı yarattığı anda, ona mazhar edeceği tekâmülü, bu tekâmül ve gelişmenin seyrini, safhalarını, bunun sonunda insanlığın yeryüzüne geleceğini, içerisinden en mükemmel bir zât olarak Zât-ı Muhammedîye'nin yaratılacağını, kendisine, kelâm-ı kadîm olan Kur'ân-ı Kerim'in vahy edileceğini vs. vs. daha yaratılışın başında düşünüp takdir ettiğini, Nur-u Muhammedî denen bu ilk programdan hareketle kâinâtı yaratma fiiline başladığı* ifade edilmiş oluyor ki,

³⁷ Anasır'la Bediüzzaman sayısı yüzü geçen elementleri kastetmiş olabileceği gibi su, ateş, toprak ve hava denen dört asfî unsuru da kastetmiş olabilir.

³⁸ Sözler 579-580.

böylesi bir kabulün İslam akidesine aykırı bir yönü yoktur, aksine iman esaslarından olan *kader inancı*'nın gereğidir.

Kâinâtın Nur-u Muhammedî'den yaratıldığı inancını sarîh olarak te'yid eden hadîs, hadîs ilmi kaideleri çerçevesinde sahih kabul edilmemiştir. Ancak bu mânâyı te'yid eden -hadiscilerin teknik tabiriyle, *şevâhid* nevinden- sıhhatça güven veren ve üç ayrı sahabîden mervî hadîsler mevcuttur. Bunlar, Hz. Peygamber'in: "*Âdem, ruh'la cesed arasında iken, ben Allah nezdinde sonuncu peygamber olarak yazılı idim*" dediğinde ittifak ederler³⁹.

Kâinâtın bir asıldan hareketle meydana geldiğine dair ilmî çevrelerdeki nazariyeler bir tarafa, Kur'an'da geçen bir ayeti de buna delil kılmak mümkündür. Ayette: "*Göğün Allah tarafından genişletilmesi*" söz konusudur⁴⁰ "*Genişleme*" bi-dayetteki darlığı ve ayrıca büyüme hareketinin bir noktadan başladığını ifade eder.

Taceddin Sübkî merhum, kâinâtın yaratılışında, hilkat ağacına çekirdeklik yapan bu **Nur-u Muhammedî**'yi -mahiyetini herkesin anlayamayacağı hakikatlardan bir hakikat- olarak ifade ettikten sonra şunu ilâve eder: "*Hakikatların mahiyetini bizim akıllarımız idrak edemez; onu, ancak onu "Yaratan" ve de "Yaratıcı'nın yardımına mazhar olan" kimseler anlayabilir*"⁴¹.

Bediüzzaman da yaratılışın bu aslı maddesini "*mâna ve nûr*"⁴² olarak vasıflandırır. Bu tabirler, yaratılışın ilk maddesi olan bu Nur'u, ağırlığı olan kesif bir madde zannetme yanlışlığını önleyecek açıklıktadır. Şunu da ilave etmek isteriz: Beşerîn bugünkü ilmi, "NUR"un yani ışık'ın mahiyetini henüz kesinlikle izah edebilmiş değildir, nerde kaldı ki ğayıb âlemiyle ilgili bir tabir olan *Nur-u Muhammedî*'yi anlamış olsun. Ayrıca sormak elbette hakkımızdır: Beşeriyet her anlamadığı şeyi inkar mı etmelidir?

İnsanî Hislerin Muhabbetten İstihâlesi⁴³

Nursî antropolojiye göre, insan muhabbet-i ilahî neticesi olarak yaratıldığı gibi, insanî hayatın kıvamında aslı ve merkezî haslet yine muhabbettir. Çünkü, -ona göre- insanda mevcut olan ve binlerle ifade edilen hissiyâta kaynaklık teşkil eden *çok sayıdaki, farklı şiddetli duygular, muhabbet istidadından istihale etmiştir*⁴⁴. Aynen şöyle der: "*İnsanın mütenevvi hissiyat-ı şedîdesi, o istidâd-*

³⁹ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed (v.279 h.), Sünenü't-Tirmizî, Menâkıb 1, 3613. h, İbnu Hibbân, Muhammed el-Büstî (v.354 h.), es-Sahih, Dâru'l-Kütübü'l-İlimiyye, Beyrut, 1987, s. 106 (6370.h), Müstedrek 2, 418, 600, 608.

⁴⁰ Zariyat 47.

⁴¹ Aclûnî, İsmâîl İbnu Muhammed (v. 1162 hicrî), Keşfu'l-Hafâ, Dâru lhyâu't-Türasî'l-Arabî, Beyrut, 1351, 2,129-130.

⁴² Sözler, s. 579.

⁴³ İstihale bir şeyin bir halden başka bir hâle geçmesi, dönmesi demektir, hal değiştirme de diyebiliriz. Sözgelimi suyun buhar veya kara dönüşmesi bir istihâledir. Tırtılların kelebek oluşları da bir istihâledir.

⁴⁴ Lem'ailar, Sözler, İstanbul, 1976, s. 52..

muhabbetin istihaleleridir ve başka şekillere girmiş reşhalarıdır." Evet, Bediüzzaman açık bir üslubla, insandaki binlerle ifade edilecek kadar çok olan hissiyatın nerdeyse tamamının⁴⁵ *muhabbet* yani sevgi hissinden kaynaklandığını söylüyor. İnsandaki hislerin muhabbetten istihalesi demek, muhabbetin bütün hislerin kaynağını teşkil etmesi, hepsine bir nevi analık yapması demektir.

Böyle bir teori esas alındığı takdirde, her şeyden önce insana bakışımız değişecek, ve insan üzerinde bu espriyle tahlile, yoruma gidilme durumunda birçok beşerî problemlerin yeni ve orijinal çözümlerine kavuşulacaktır.

Önemle belirtmek isteriz: Bediüzzaman, bu sözü rastgele söyleyip geçmiş değildir. Yani bu ifade, dikkatsizlik eseri olarak bir sürç-ü tefekkür veya gaffletle bir kalem kayması olarak ifadeleri arasına düşmüş, izahı müşkül bir cümle değildir. Aksine, baştan beri temas ettiğimiz birçok meseleyle irtibatlıdır ve onlarla bütünlük içindedir. Bir başka ifade ile, *diğer hislerin muhabbetten istihale meselesi*, onun, Allah anlayışı, yaratılış ve kâinât anlayışı, insan telakkisi gibi fikir dünyasının aslı meseleleriyle irtibatlıdır ve bir o kadar da ehemmiyetlidir.

Bu istihâlenin nasıl vukua geldiği, bu duyguların hâl-i hazırda, içinde bulunduğumuz şartlarda nasıl yönlendirilebileceği, -şayet bu istihâleye iradî müdahale mümkünse- geçişlerin sağlıklı şekilde nasıl yapılabileceği gibi, mevzunun vuzuhuna müteallik çok fazla teferruata girmez, sadece bazı ip uçları verir. Bu ipuçları hakkında bir örnek olmak üzere, -daha önce de kaydedilen şu cümleyi bir kere daha hatırlatmak isteriz: "*Kâinâta bittecrûbe her şeyin bir nokta-i kemâli vardır. O şeyin, o noktaya bir meylil vardır. Muzaaf meylil ihtiyaç olur. Muzaaf ihtiyak olur. Muzaaf ihtiyak incizab olur ve "incizab", "ihtiyak", "ihtiyak", "meyil", Cenab-ı Hakk'ın evamir-i tekviniyesinin mahiyet-i eşya tarafından birer habbe ve nüve-i imtisalidirler"*⁴⁶. Bunu tamamlayan ve yine muhabbetten istihâleyi ifade eden bir diğer ibare de şudur:

*"İşte insanın mahiyeti ulviyye, fıtratı câmi'a olduğundan, binler enva-ı hâcât ile binbir Esmâ-i İlahiyye, her bir ismin çok mertebelerine fıtraten muhtaçtır. Muzaaf ihtiyak ihtiyaktır, Muzaaf ihtiyak muhabbettir. Muzaaf muhabbet dahi aşktır. Ruhun tekâmülüne göre merâtib-i muhabbet, merâtib-i esmâya göre inkişaf eder"*⁴⁷.

Dünyamızın köyleştiği, insanlığın tek bir cemiyet haline geldiği günümüzde, daha huzurlu bir hayat yaşanması için, daha sağlıklı beşerî münasebetlerin

⁴⁵ Bediüzzaman, muhabbetten istihâle eden hisleri açıklarken "*İnsandaki bütün hisler*" tabiri yerine, "*mütenevvi hissiyât-ı şedide*" tabirini kullanır. *Şiddetli olmayan hisleri*, şiddetli olanların alt mertebeleri olarak yorumlayacak olsak -ki bu yorumu daha muvafık görüyoruz- bu takdirden bütün beşerî hislerin muhabbetten istihâle ettiği söylenebilir. Ancak, araştırmalarımızın seviyesi şimdilik bu hususta cezmetmeye imkan tanımıyor.

⁴⁶ Sözler, s. 528.

⁴⁷ A.g.e., s. 642.

müesseseseleşmesinde yeni bir insan telakkisine olan ihtiyaç açıktır⁴⁸. Sâdedinde olduğumuz Nursî düşüncesinin bu yeni insan telakkisinin geliştirilmesinde ciddi bir katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple, bu Nursî fikrin iyice işlenip geliştirilmesinin, sonra da yaygınlaştırılıp, güncelleştirilmesinin gereğine inanıyoruz.

Mütenevvi hissiyat-ı şedide

Yukarıda zikredilen "*mütenevvi hissiyat-ı şedide*"den Bediüzzaman'ın kasdını anlamak için onun mevzuu tamamlayan diğer ifadelerine bakmak gerekmektedir. Ona göre insanda "*binlerle hissiyat var*"⁴⁹.

Hissiyatın binlerle ifadesi ilk nazarda mübalağalı gelse de meseleye onun yaklaşımıyla bakınca öyle olmadığı anlaşılır. Zira ona göre bu hisler, farklı derecelindedir: Bir kısmı şiddetlidir, bir kısmı zayıf ve hafif. Bu hislerin şiddetli olanlarından bazıları isimlendirilmişse de çoğunluğun ismi bile yok. Sözelimi sevgi, korku, adavet, husumet, kin, öfke, inad, endişe, şefkat, merhamet, takdir, tenkid, övgü, yergi gibi hepimizin bildiği bir kısım duygular şiddetlidir ve isimlendirilmiştir.

Bediüzzaman, eserlerinde yer yer bu hissiyatın mühimlerine temas eder ve bazı tahlillerde bulunur. Mesela bir yerde "*şiddetli merak*" "*hararetili muhabbet*", "*dehşetli hırs*" ve "*inaadlı taleb*" duyguları üzerinde durur⁵⁰. Bir başka yerde "*fakr ile şükür*, *aciz ile şefkat*", "*aşk ile şefkat*"i karşılaştırır⁵¹. Bir başka yerde "*aciz*" ve "*fakr*" ve "*şefkat*" ve "*tefekür*"ü tahlil eder.⁵²

Keza bir başka vesile ile "*Zihayattaki meşhur havass-ı zâhire ve bâtına duygularından gayr-ı meş'ûr (yani varlığı müşahede edildiği halde insanlarca hissedilip yakalanamayan) hissiyâta*" temas eder ve bu meyanda arılardaki "*sâika*" ve "*şâika*" duygularını zikreder.⁵³

Şu halde insanların isimlendirdiği şiddetli duyguların ve hatta isimlendirmedikleri zayıf duyguların da hafiften şiddete değişen çok sayıda mertebeleri ve dereceleri olmalı. Mesela, hepimiz kin, inad, nefret, takdir, iftihar gibi duyguların farklı dere-

⁴⁸ İnsaniğin bugün içinde kıvrandığı mânevî buhranlar, büyük ölçüde, 17. asırdan bu yana teknoloji ve tabiat ilimlerinde büyük ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, beşerî ilimlerde, insanî planda öbürlerine denk ve paralel bir gelişme ortaya konmamasıyla izah edilebilir. Daha fenaî, beşerî sahada yapılan araştırmalarda, tabiatla ilgili araştırmalarda takip edilen prensip ve metodlara başvurulmuştur, elbette bu insanlık için iyi olmamış ve bir kısım sıkıntılara yol açmıştır. (Bak. Arnold Toynbee, Tarihçi Açısından Din, tercüme: İbrahim Canan, Kayıhan yayınevi, İstanbul, 1978, s. 209-210, 317-319) İnsanlığa hayır ve sulh-ü umûmî getirecek insanla ilgili yeni telakkilerin geliştirilmesinde bu Nursî anlayışını elbette büyük katkısı olacaktır.

⁴⁹ Mektubât, s. 30.

⁵⁰ Mektubât s. 30

⁵¹ Mektubât 27-28

⁵² Sözlür, s. 476.

⁵³ Sözlür, s. 475.

celerini içimizde zaman zaman yaşadığımızı biliriz. Yine biliriz ki, pek çoğunun farklı dereceleri için ayrı bir isim koymamışızdır, mesela muhabbetin on derecesini farklı kelimelerle isimleyebilmişsek, diğer bazılarının belki sadece birkaç derecesine isim takmışızdır. Bu durum cemiyetten cemiyete dilden dile değişebilir de.

Sözgelimi, Türkçemizde bugün "**bencillik**" kelimesiyle ifade ettiğimiz kuvvetli bir hissin Farsça'da bazı farklı şekillerinin "hodbînlik" "hodgamlik", "hodfikirlik", "hodendişlik", "hodfuruşluk" şeklinde isimlendirilmiş olması dikkat çekicidir. Bediüzzaman'ın bu sadede giren şu cümlesi, sadece hafiflerin değil nice çok şiddetli hislerin bile insanlar tarafından isimlendirilmediğini gösterir: "*Evet ene ve enaniyetin eşkâl-i habîsesi (kötü şekilleri) olan hodgamlik, hodfikirlik, hodendişlik, gurur ve inad o meyle inzıam etse öyle ekberü'l-kebâiri icad eder ki, daha beşer ona isim bulamamış*"⁵⁴.

Şu halde şiddetli hislerin farklı mertebeleri de göz önüne alınca insandaki hislerin "**binlerle**" ifadesi mübalağa sayılmaz.

Nursî antropoloji

Yeri gelmişken bir miktar da Bediüzzaman'ın insan görüşüne temas etmek isteriz, çünkü onun muhabbet anlayışı, insan telakkisinin bir parçasıdır. Teknik bir ifade ile Bediüzzaman'ın fikir dünyasındaki muhabbeti anlayabilmek için onun insan anlayışını kabaca bilmek gerekir. Şüphesiz, Bediüzzaman'da insan, çok teferuatı olan müstakil bir konudur ve şu anki gayemiz o değildir.

Sâbık açıklamalarda da görüldüğü üzere, onun nazarındaki insan, temeli muhabbete dayanan bir yaratılışa sahiptir. Kâinât ağacının meyvesidir.

Ne Darwinistlerin dediği gibi mağaradan çıkıp postunu atan maymundan gelmez.

Ne sosyologların homo-sapiens'idir.

Ne ekonomistlerin dediği gibi maddî çıkarından, doymak bilmez kazanç hırsını tatmından başka bir şey düşünmeyen; hayatının gayesini, servet yığıma yolunda uçları üretim-tüketim kutuplarına bağlanmış ip üzerinde cambazlık yapmaktan ibaret bilen homo-economicus'tur.

Ne de bütün varlığı devlet makinasının çarkları üzerinde bir civata olmaktan öte gidemeyen homo-sovieticus'tur.

Bu çeşit tavsifler, Kur'an'ın ifadesiyle hiçbir ciddi dayanağı olmayan beşerî isimlendirmelerdir.⁵⁵

Bediüzzaman'a göre insan:

* "**Abd**"dir, yani "**kul insan**"dır. Rabb'ülâlemine kul olan insandır. Bu kulluk onu başka mahlukata karşı eğilmekten kurtardığı gibi, başkasına tahakküm etmek-

⁵⁴ Sünühât, s. 23, 50.

⁵⁵ Necm 23.

ten de önlere: “*Ey insan! Kur’ân’ın desâtirindedir ki, Cenâb-ı Hakk’ın mâsivâsından hiçbir şeyi ona taabbüd edecek bir derecede kendinden büyük zannetme. Hem, sen kendini hiçbir şeyden tekebbür edecek derecede büyük tutma. Çünkü mahlukat, mabudiyetten uzaklık noktasında müsavi oldukları gibi, mahluki-yet nisbetinde de birdirler*”.⁵⁶

* Yaratılış ağacının meyvesidir. Kâinât onun için yaratılmıştır.

* Ömrü kısadır, ama vazifesi çoktur. Başiboş değildir. İmtihan için dünyadadır. Onun ebede uzanan emelleri, arzuları, talepleri, ihtiyaçları vardır.

* Onun kulluğunun temelini, ondaki bu sonsuz ihtiyaçlar teşkil eder. Bütün kulluk –Rablık münasebetleri özde, ihtiyaçlar ve bunların karşılanması esasına dayanır. İnsan fakr-ı mutlak, acz-i mutlak, za’f-ı mutlak içindedir, ihtiyaçlarını görececek bir ganiyy-i mutlaka, aczini ve zaafını telafi edecek bir kadîr-i mutlaka muhtaçtır. Allah, kadîri mutlak ve ganiyy-i mutlaktır ve sameddir. Samed hiçbir eksiği, ihtiyacı olmayan, herkesin (ihtiyaçları için) kendine başvurduğu kimsedir.⁵⁷

Şu halde insanın kulluk derecesi, bu “ihtiyaç-ihtiyacı görme” münasebetlerini anlama derecesine bağlıdır. Bu idrak tefekkür işidir.

Kul insan’ın diğer hususiyetleri. Bediüzzaman’ın insan anlayışını tamamlamada önem arzeden birkaç noktanın daha hatırlatılmasında gerek var:

* İnsan, cevher itibariyle mükerremdir. Çünkü Kur’an’da: “*Biz insanı mükerrem (değerli) kıldık*” buyurulmuştur⁵⁸. Bu sebeple insan daima hakkı ve doğruluğu arar. Batıl üzere olsa bile, onu batıl bilerek değil, hak bilerek benimser.⁵⁹

* İnsan kâinâtın küçültülmüş bir örneğidir, âlem-i asgardır, kâinâtın bir haritası gibidir, kâinâta maddî ve manevî her ne varsa insanda numûneleri mevcuttur.

* İnsanda iki merkez mevcuttur:

1-*Akil*: Bu, ilimlerle inkişaf eder.

2-*Kalb*: Bu da zikrullah denen ibadetler ve sünnete uyma ile inkişaf eder.⁶⁰ [İnsanoğlunun yoğun sportif temrinlerle (antrenman) bedenî sâhada, her yıl yeni inkişaf kaydedip yeni yeni rekorlar kırması, keza ilimde ve (onun uygulaması olan) teknikte yeni buluş ve başarıya ulaşması, hem kabiliyetlerde nihâî bir sınır olmadığının delili, hem de benzer yoğun gayretler, ruh planında yapıldığı takdirde kerâmetvâri acîb inkişafın olabileceğine delil olmaktadır].

* Hisler terbiyeye, kabiliyetler inkişafa muhtaçtır.

* Özü ve esası hareket ve faaliyet olan hayat çarkı istidad ve hissiyatın inkişafını hedefler.

⁵⁶ Mesnevi-i Nuriye, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1958, s. 140.

⁵⁷ Bak. Elmalılı 9, 6305 ve devamı.

⁵⁸ İsrâ 70.

⁵⁹ Muhâkemat, s.110.

⁶⁰ Mektubat s. 415-16

Nursî psikolojide insan ruhunun alt mertebeleri

Modern psikologlar, -bu meyanda Freud-, insan davranışlarının geri planını açıklarken, şuurlu seviyesinden bahsederler ve ruhun sadece birkaç mertebesinde söz ederler. Ayrıca, onlara göre, hayatın (ferdin) gayesi *libido*'yu tatmindir. Onlarda *libido* denen şey, [İslam âlimlerinin ifadesiyle, insandaki -daha ziyade *kuvve-i şehviye* denen- ve serbest bırakılıp her istediğinin yerine getirilmesi değil, zabt u rabt altına alınması, hatta şuurlu olarak sistemli ve devamlı mücadele edilmesi gereken] bir kısım maddî ve şehvî arzulardır. *Libido* nazariyesini desteklemek üzere, Eski Yunan mitolojisinden istiâre edilerek (alınarak) zikredilen *Ödip kompleksi* iddiası, insan davranışlarını her çeşit mânevî ve ahlakî ideallerden uzaklaştırarak kişiyi, şehvanîliğe iyice şartlamaktadır. Bugün AIDS başta olmak üzere, zührevî hastalıkların hızla artmasını netice veren umumi ahlak düşmesinde bu çeşit ilmî (!) yorumların tesiri inkar edilemez.

İnsan fiillerinin geri planı meselesinde Bediüzzaman, çok daha farklı ve bir o kadar da zengin bir tablo sunar. Ona göre her bir eylemin gerisinde, öncelikle fitrattan gelen ve yönlendirilmesi insan iradesine bırakılan bir kısım meyiller (istidâd ve kabiliyetler) olmak üzere ebediyete, kemâle müteveccih emeller, arzular iştiyaklar, incizablar mevcuttur. Bunların her birini farklı ruh tabakaları olarak değerlendirmek bile mümkündür. Meyledilen hedef, bazan *lezzet* olarak ifade edilmiş olsa da, esas itibarıyla kastedilen maddî *lezzet* değildir ve bunu, Freud'ün libidosu ile iltibas etmek büyük hata olur. Bu sadette Bediüzzaman'ın şu sözü iyi anlaşılmalıdır: "...Hatta denebilir ki: "Her bir faaliyette bir *lezzet nevi vardır, belki her bir faaliyet bir çeşit lezzettir. Ve lezzet dahi, bir "kemâl'e müteveccihdir, belki "bir nevi kemâl'dir"⁶¹". Onun bu mevzuya giren, -kimisi veciz, kimisi teferruatlı muhtelif pasajlarından⁶² şu tabloyu çıkarabiliriz:*

İnsanî fiillerin geri planı (veya Ruhî safhaları)

- 1- Fıtrata konan istidad ve kâbiliyetler
 - 2- Her istidadın kemâl noktası,
 - 3 - Kemâl'e meyil,
 - 4- Emeller (gaye-i hayal),
 - 5- Efkar ve tasavvurât-ı insaniye,
 - 6- İhtiyaç (Ebediyet ihtiyacı),
- * Muzaaf ihtiyaç iştiyaktır,

⁶¹ Görüldüğü üzere, kesin bir ruhi alçalma olan şer'î ölçü dışındaki nefsânî zevk ile, Bediüzzaman'ın -insanî faaliyetin hedefi olarak gösterdiği ve "bir nevi kemal" dediği *lezzet* arasında uzaktan yakından bir irtibat yoktur.

⁶² Bak: Sözlür, s. 358-59, 521, 619, 642, Sünuhât, s. 19,24; Mektubât, s.265,

* Muzaaf iştiyak muhabbettir,

* Muzaaf muhabbet Aşktır,

* Muzaaf aşk incizabtır,

7- İştıyak (Şevk),

8- Muhabbet,

9- Aşk ,

10- İncizab,

11- Faaliyet,

* Kabiliyetlerin inkişafı,

* Kabiliyetlerin inkişafından duyulan memnuniyet,

* Memnuniyetten doğan lezzet,

*(Lezzet elde etmek için) faaliyet,

Görüldüğü üzere, burada, hareketin ilk âmili fitrattan gelen istidadlardır. Özü (ebediyet) ihtiyacı ve buna olan meyille başlayan *hareket*, istidadların kuvveden fiile geçmesine ve inkişafına vesile oluyor. Bundan duyulan memnuniyet ve haz, farklı derecelerde muhabbete ve aynı şekilde yeni lezzet (kemal) elde etme arzusuyla yeni harekete sebep oluyor.

Böylece insanın, *devrî* olan bir hareket mekânizmasına göre faaliyetlerini yönlendirdiği söylenmiş olmaktadır. Burada, istikamet belirleyici-gayeler dünyevî değil uhrevîdir, şehvânî değil ruhânîdir. Kişiyi insiyakların (iç dürtülerin) esareti telkîn edilmiyor, kemâle müteveccih inkişaf gösterilmiş oluyor.

"İnsan hareketi" ile ilgili Nursî yorumun bir diğer orijinal yönü, insanın hareketi ile fizik âlemin ve hatta Cenâb-ı Hakk'ın hareket ve faaliyeti arasında kurduğu paralelliktir, her üçünü de, aynı prensiplere istinad ettirmesidir. Nitekim **Şekil -2'**de tesbit edilen veriler, içerisinde insanın da yer aldığı "tabiat"la ilgilidir. *Tabiattaki hareketler de bütün çeşitleriyle muhabbet ve onun farklı mertebelerine delalet eden tabirlerle ifade edilmiştir.* Nitekim, atom ve moleküller âlemindeki hareketin esası olan câzibe ve dâfia (itme-çekme) güçlerine Bediüzzaman'ın *aşk-ı kimyevî* tabirini kullanmış olduğunu kaydetmiştik.

*** Dimağdaki merâtib-i ilim ve bunlara tekabül eden hâletler**

Nursî antropolojiye bir değişik açıdan daha atıf yapmak münaşıptir. *Lemâat* nâm eserinde -ki Sözlük'in son kısmında neşredilmiştir- *Dimağdaki Merâtib-i İlim Muhtelifedir, Mültebise* başlığı altında sunulan bir pasajda zikredilen *ilmî mertebeler*'le onlardan *hâsıl olduğu* ifade edilen *hâletler* tablo halinde sırayla yazılınca bunlardan her birinin, daha önceki tabloda on madde halinde kaydedilen *Kemâl noktasına olan meyiller*'in derecesine tekabül ettiği görülür.

Önce şu şiirimsi metne nazar edelim, sonra da aşağıda sunacağımız tabloyu dikkatlice inceleyelim.

Dimaðdaki meratib-i ilim muhtelifdir, mültebise

Dimaðda merâtib var: birbiriyle mültebis, ahkamları muhtelif.

Evvel tahayyül olur, sonra tasavvur gelir,

Sonra gelir taakkul, sonra tasdik ediyor,

Sonra iz'an oluyor, sonra gelir iltizam, sonra itikad gelir.

İtikadın başkadır, iltizamın başkadır,

Her birinden çıkar bir hâlet: Salâbet itikaddan, Taassub: İltizamdan,

İmtisâl iz'andan, tasdikten iltizam, ta'akkulde bitaraf, bibehre tasavvurda

Tahayyüde safsata hâsil olur, mezcine eğer olmaz muktedir.

Batıl şeyleri güzel tasvir etmek,

Her demde sâfi olan zihinleri cerhdir, hem idlâlî⁶³.

Duygular	İlimin Dimaðdaki Mertebeleri	Çıkan Hâletler
1-Fıtrattaki İstidad ve kabiliyetler		
2-İstidadların derecesi ve kemâl noktası		
3- Kemâle olan meyil		
4- Emelller	Tahayyül	Safsata
5- Efkâr ve tasavvurât	Tasavvur	Bibehre
6- İhtiyaç	Taakkul	Bitaraf
7- Şevk	Tasdik	İltizam (İkdam ile icra etmek)
8- Muhabbet	İz'ân (inanç)	İmtisâl
9- Aşk	İltizam (kendi üzerine lâzım kılmak)	Taassub
10- İncizâb	İtikad	Salâbed

⁶³ Sözlür, s. 706

Şekil - 5 : Dimağdaki ilmî mertebeler ve bunlara tekabül eden hâletler.

Tablonun birinci sütununda, yukarıda verdiğimiz, insan hareketinin ortaya çıkışında müessir olan *ruhî cihazlar (duygular)*⁶⁴ yer almaktadır, ikinci sütunda “*dimağdaki ilmî mertebeler*”, üçüncü sütunda ise, ilmî mertebeye tekabül eden “*hâletler*” yer almaktadır. İlk meretebe olan “*tahayyül*”ü *emeller*'e tekabül ettirdik, çünkü insanî planda, dimağdaki ilk iradî amel, “*emel*”le sözkonusu olabilir.

Kanaatimizce, insanî meselelere böylesine bir bakış, kendimizi kontrol ve daha güzele yönlendirmede faydalı olacaktır.

Allah sevgisi

Nursî antropolojinin anlaşılmasında muhabbetullah müstesna bir yer tutar. Çünkü burada insan, *kul-insan*'dır. Kulluğun öncelikli şartı Allah'ın sevilmesi ve bu sevginin bütün sevgilerden önde tutulmasıdır⁶⁵, Burada *kâmil kul*, Allah'a kavuşmayı en büyük ideal yapan, Yunus'un da dediği gibi “Bana seni gerek seni” diyen kuldur. Günümüzde, ideoloji, yaşayış, düşünüş hatta itikad ve ibadetçe çok farklı çevrelerde yer alan kimseler Allah'a inandığını ve Allah'ı sevdiğini söylemektedir. Şüphesiz Allah'ı sevmek kimsenin tekelinde de değil. Ancak dinimiz açısından makbul olan Allah sevgisinin bazı şartları ve gerekleri varsa -ki vardır- eserlerinde Allah sevgisine geniş yer veren Bediüzzaman gibi bir zâtin, Allah nezdinde geçerli ve makbul olacak sevginin nasıl olması gerektiğini açıklaması gerekirdi. Nitekim o, bu meseleye de ciddi şekilde eğilir ve gerçek olan sevgi ile aldatıcı olan sevgiyi teşhiste ikna edici objektif kıstaslar sunar.

Bu maksadla o, “(Ey Peygamber, insanlara) de ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, tâ ki Allah ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın” mealindeki ayeti⁶⁶ esas alarak, mantık kaidelerine de atıflarda bulunmak suretiyle yaptığı bir tahlilde “*makbul bir Allah sevgisi*”nin Fahr-ı Alem, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa'nın (aleyhi ekmelu's-salavat) sünnetine uymakla mümkün olabileceğini iki kere iki dört kesinliğinde isbat eder. Bahsi noktalayan cümle şudur: “*Elhasıl: Muhabbetullah, sünnet-i seniyyenin ittibâını istilzam edip intaç ediyor*”⁶⁷.

MUHABBETİN KULLANIMI

Mutlaka, bir surette harcanacak olan muhabbet, insan için tıpkı maddi bir sermaye gibidir. İyiyeye de harcanabilir, kötüye de.

Bediüzzaman, muhabbetin meşru şekilleri üzerinde geniş geniş açıklamalar yaparak, bunun iyiyeye yönlendirilmesi gereğinde uyarılarda bulunur. Ona göre iyide ve

⁶⁴ Ruhî cihazlara *duygu* tıllakı Nursî tabirât çerçevesinde yadırganmamalıdır.

⁶⁵ Tevbe 24.

⁶⁶ Al-i İmrân 31.

⁶⁷ Lem'alar s. 47.

meşru şekilde kullanılması hakiki muhabbettir, böyle olmayan muhabbetler de mecazi muhabbettir.

Meşru Muhabbet

İnsan oğlunun kendi fitratına konan, kâinâtı kuşatacak vüsat'teki muhabbet kapasitesini Allah'a tahsis etmesi, öncelikle Allah'ı sevmesi gerekmektedir:

"Beşer, fitratın şu kâinatın Hâlıkı'na karşı, hadsiz bir muhabbet üzere yaratılmıştır. Çünkü fitrat-ı beşeriyede cemale karşı perestîş etmek, ve ihsâna karşı sevmek vardır" ⁶⁸.

İnsanı sevmeye götüren "cemâl", "kemâl", "ihsân" gibi bütün sebepler Cenab-ı Hak'ta kemâl mertebesinde mevcuttur. Öyleyse mü'min özellikle Yaratıcısını sevmeli, fitratındaki en esaslı, en yüce olan muhabbet istidadını Rabb'ine yönlendirmelidir. Bediüzzaman şöyle der: "Ey mü'min sendeki hadsiz muhabbet kabiliyetini, girkin ve noksan ve şerûr ve sana muzır olan nefsi emmârene verme. Onu mahbûb ve onun hevasını kendine mâbud ittihaz etme. Belki sendeki o nihayetsiz muhabbet kabiliyetini nihayetsiz bir muhabbete layık, hem nihayetsiz sana ihsan edebilen, hem istikbalde seni nihayetsiz mes'ud eden, hem bütün alakadar olduğun ve onların saadetleriyle mes'ud olduğun bütün zâtları, ihsanatıyla mes'ud eden, hem nihayetsiz kemâlatı bulunan ve nihayetsiz derecede kudsi, ulvi, münezzeh, kusursuz, noksansız, zevalsız cemal sahibi olan ve bütün esması nihayetsiz derecede güzel olan ve her isminde pek çok envar-ı hüsn ve cemal bulunan ve cennet bütün güzellikleriyle ve nimetleriyle onun cemâl-i rahmetini ve rahmet-i cemâlini gösteren ve sevimli ve sevilen bütün kainattaki bütün hüsn ve cemal ve mehasin ve kemâlat onun cemaline ve kemâline işaret eden ve delâlet eden ve emare olan bir Zâtı, mahbub ve mâbud ittihaz et" ⁶⁹.

Masiva Sevgisi

Bediüzzaman'a göre, insandaki diğer sevmeklikler de aslında yaratıcıyı sevmesi için verilmiş olan sevginin başka sınıntıları olabilir. Şöyle der: "İnsan-ı mü'minde hayatına ve bekasına ve vücûduna ve dünyasına ve mevcudata karşı türlü türlü muhabbetleri ve şedîd alâkaları o istîdadât-ı muhabbet-i ilahiyyenin tereşşuhatıdır" ⁷⁰.

Bediüzzaman'a göre, Allah dışında kalan şeyleri (mâsivayı) severken dikkatli olunması gerekmektedir. Muhabbetini çeken şeylerin çokluğu sebebiyle, onlarla olan sevgi münasebetinin istikametli olması için bahse tekrar tekrar temas eder.

⁶⁸ Lem'alar s. 51.

⁶⁹ Sözler s. 637.

⁷⁰ Lem'alar s. 52.

Bilhassa 33. Söz'ün 3. *Mevkifi'* nda geniş ver verir.⁷¹ Şu soru ve bunun cevabı bu bahsin can alıcı noktasını teşkil eder:

“Mühim Bir Soru: Diyorsunuz ki: Muhabbet ihtiyarî değil, hem ihtiyac-ı fitriye binaen, leziz taamları ve meyveleri severim, peder ve valide ve evlatlarımı severim. Refika-i hayatımı severim. Dost ve akrabalarımı severim. Enbiya ve evli-yayı severim. Hayatımı, gençliğimi severim, baharı ve güzel şeyleri ve dünyayı severim. Nasıl bunları sevmeyeceğim? Nasıl bütün bu muhabbetleri, Cenab-ı Hakk'ın zât ve sıfat ve esmasına verebilirim? Bu ne demektir?”⁷²

Bediüzzaman'ın muhabbet bahsinde ileri sürdüğü en önemli fikirlerden biri bu sorunun cevabında yatar: Elbette mâsiva da sevilecek, ancak bunlar meşru ölçüler çerçevesinde sevilmelidir. Mâsivaya dağıtılan muhabbetler “Allah'ın rızasını aramaya yönelik bir niyet”e istinad etmelidir. Böyle bir niyetten hâli olan muhabbet yanlıştır ve sahibine fayda değil zarar getirir.

Yukarıda kaydettiğimiz sorunun cevabında dört nükte ve sekiz işaret çerçevesinde muhabbetle ilgili birçok meseleye açıklık getirir. Mesela masivayı mana-yı harfiyle yani Allah hesabına sevmekle; mana-yı ismiyle yani nefis hesabına sevmelerin mahiyetlerini, nasıl olacaklarını, bunların neticesinin ne olacağı gibi meseleleri birer birer açıklar:

Bazı mühim noktaları özetle aktaralım:

1- Muhabbet ihtiyarî olmasa da insan ihtiyar ve iradesiyle muhabbetin yüzünü bir mahubdan diğerine çevirebilir.

2- İnsan, nefisini, ailesini, evladını, güzel taamları, dünyayı vs. sevebilir, ancak bütün bu şeyleri mâna-yı harfiyle yani Allah için sevmelidir.⁷³

Muhabbete Muhabbet

Bediüzzaman'ın konumuza giren fikirlerinden biri, “*muhabbete muhabbet, adavete adavet*” fikridir. Yani, fitratımız gereği içimizde kaynaşan binlerle hissiyat içerisinde, birinci derecede gündemde tutmamız ve gereklerini yerine getirmemiz icabeden duygu muhabbettir: Şöyle der: “*Bütün hayatımızda hayat-ı ictimaiye-i beşeriyeden katî bildiğim ve tahkikatların bana verdiği netice şudur ki: “Muhabbete en layık şey muhabbettir, husumete en layık sıfat husumettir”*”⁷⁴

Bediüzzaman bundan hareketle kendisini sevenlerin diline: “**Biz muhabbet fedâileriyiz. Husûmete vaktimiz yoktur**” düsturunu koymuştur⁷⁵. Bu düsturu gereği olarak hayatı boyunca kendisini taciz eden, her çeşit medenî ve insanî hak-

⁷¹ Sözler s. 627-651 Keza aynı risalenin 619-626. sayfaları da muhabbetle ilgilidir.

⁷² Sözler s. 638.

⁷³ Sözler 638-641

⁷⁴ Hutbe-i Şamiye s.51.

⁷⁵ Divan-ı Harbî Örfî s. 57.

lardan mahrum bırakan *Halk Partisi*'ne⁷⁶, hakaret ve iftiralarla dolu iddianameler hazırlayan *Savcılar*'a⁷⁷ hakkını helal etmiş, kendini sevenleri de bu noktada ikna etmeyi hedeflediği kesin olan, ehl-i imanca itiraz edilemez mülahazalar serdetmiştir. Bunlardan birine göre, Savcılar, bu nevi haksız mahkemelerle Risâle-i Nûr'un herkes tarafından duyulmasını sağlayarak millete mal olmasına vesile olmuşlardır.

Müslüman cemaatler, ona göre, muhabbeti esas alırlarsa aralarında ihtilaf etmezler. Herkes kendi mesleğinin muhabbetiyle hareket etmeli, başkasının mesleğine adavet beslememelidir. "Başka cemiyete leke sürmekle kendisine kıymet vermeye çalışma"yı hamiyet-i diniye iddiasında samimiyetsizlik alameti kabul eder⁷⁸. Ona göre Müslümanlar arasındaki ittifakı selbedip ihtilafı getiren en mühim hususlardan biri, "*el-hubbu fillah (Allah rızası için birbirini sevmek)*" esas-ı merhametkârı yerine "*el-buğu fillah (Allah rızası için buğu etmek)*"in ikâme edilmiş olmasıdır. Yani "*Kendi mesleğinin muhabbeti*" yerine "*başka meslekten nefret*" davranışlarda hâkim kılınmış, "*hakikata muhabbet*" yerine "*ene tarafgirliği (bencillik)*" müdahale etmiştir⁷⁹.

Bediüzzaman, *Şia* hakkında da benzer düşünceler öne sürer. Onları Âl-i Beyt'e muhabbeti öne çıkaran Müslümanlar olarak görür, Ehl-i Sünnet'in de Âl-i Beyt'i sevdiğini belirterek iki zümrenin de bu muhabbetle birleştiklerine dikkatleri çeker⁸⁰.

Gayr-ı müslim'e muhabbet

Bediüzzaman'ın muhabbet bahsine giren en orijinal tahlillerinden biri de gayr-ı müslimlere muhabbet meselesidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de kafirleri ve hatta Hıristiyan ve Yahudileri dost edinmekten yasaklayan ayetler⁸¹ sebebiyle, gayr-ı müslimlere karşı soğuk ve mesafeli olmayı esas alan eski ve yeni ulemadan farklı bir tutumla, onlara karşı muhabbetten bahsetmiştir. "*Muhabbete en layık şeyin muhabbet olduğu*" düsturunun gayr-ı müslimler hakkında da geçerli olduğunu belirtme sadedinde Bediüzzaman'ın mülahazasını görmekte fayda var: "*Husumet ve adavetin vakti bitti. İki harb-i umumî adavetin ne kadar fena ve tahrib edici ve dehşetli zulüm olduğunu gösterdi. İçinde hiçbir fayda olmadığı tezâhür etti. Öyle ise düşmanımızın seyyiatı -tecavüz olmamak şartıyla- adavetinizi celbetmesin. Cehennem ve azab-ı ilahî kâfidir onlara*"⁸².

⁷⁶ R.N.K. 2,1910.

⁷⁷ A.g.e. 2,1911.

⁷⁸ Hutbe-i Şâmiye s. 98; Asar-ı Bediyye s. 390.

⁷⁹ Tevhid s. 74.

⁸⁰ Lem'alar s. 20-23.

⁸¹ Al-i İmran 118, Nisa 144, Maide 51, Mümtakine 1.

⁸² Hutbe-i Şâmiye 52.

Aynı bahsin devamında muhabbetin sebepleri arasında "iman" ve "İslamiyet" 'ten sonra "cinsiyet" ve "insaniyet"i zikrederek mü'minler dışında kalan insanlığa karşı beslenecek müşfikane alakanın vicdanî "ası"larına dikkat çeker⁸³.

Bir başka yerde, Meşrutiyet sonrası dönemde, "**Ey iman edenler, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin!**"⁸⁴ mealindeki ayeti delil göstererek, "**Yahudi ve Hristiyanlarla nasıl dost olacağız?**" diyenlere, önce, tefsir usulü ile ilgili kaidelere dayanan açıklamalar yaparak yasağın âmm olmadığını, te'vil ihtimali bulunduğunu belirtir. Sonra ayetteki yasağın Yahudi ve Nasara ile "**yahudilik**" ve "**hristiyanlık**" noktalarına baktığını, başka noktalardan onlarla dostluk kurulabileceğini belirtir ve ilave eder: "**Hem de bir adam zâtı için sevilmez, belki muhabbet, sıfat veya san'atı içindir. Öyleyse her bir müslümanın her bir sıfatı Müslüman olması lazım olmadığı gibi her bir kâfirin dahi bütün sıfat ve san'atları kâfir olmak lazım gelmez. Binaenaleyh Müslüman olan bir sıfatı veya bir san'atı, istihsan etmekle iktibas etmek neden caiz olmasın? Ehl-i Kitap'tan bir haremın olsa elbette seveceksin**" der⁸⁵.

Kendi ifadesiyle *köyleşen*⁸⁶ hatta "**birtek menzil (yani ev) hükmüne**"⁸⁷ gelen dünyamızın yeni şartlarında iyice zaruret haline gelen Ehl-i Kitap'la diyalog ve dostluk faaliyetlerine -aynı ayetleri delil kılarak karşı çıkan günümüzdeki bazı çevrelere de cevap olabilecek mahiyetteki Bediüzzaman'ın ayet-i kerimeye getirdiği farklı bir yorum da şöyle: "**Hz. Peygamber zamanında pek büyük dini bir inkılap gerçekleştirilmiş, bundan dolayı bütün zihinler dine çevrilmiş, her çeşit sevgi ve düşmanlıklar din merkezli olmuştur. Bu sebeple, gayr-i müslimlere olan muhabbet'ten nifak kokusu geliyordu. Halbuki cihanda, şimdilerde meydana gelen inkılab, bir inkılab-ı acib-i medenî ve dünyevidir**". Bu yeni şartlarda "Bütün zihinleri zabt edip akılları meşgul eden şey "**medeniyet**", "**terakki**" ve "**dünya**"dır.

Ehl-i Kitapla dostluk meselesini bu gerçekçi zemine oturtuktan sonra Bediüzzaman, bu yeni zeminde onlarla yapılacak dostluğun gerçek manası üzerinde durur. Buna göre, Ehl-i Kitapla dostluğun manası, "**medeniyet ve terakki-lerini istihsan ile iktibas etmek**" ve "**her saadet-i dünyevinin esası olan asayışı muhafaza etmek**" dir. Ve bahsi şöyle noktalar: "**İşte bu dostluk katiiyen nehy-i Kur'ânîde dahil değildir**"⁸⁸.

Meşrutiyet'in ilanı ile iyice bir gündeme gelen Ehl-i Kitap'la münasebetler meselesinde Bediüzzaman, halka yerleşen yanlış kanaatlere hep er'î düsturları hatırlatarak cevaplar vermiştir. Mesela "**Gayr-ı müslimlerle nasıl müsavi olacağız?**" diyenlere, bunun hukuktaki müsavat olduğunu, hukukta, bir padişahla

⁸³ A.e.s. 53.

⁸⁴ Mâide 51.

⁸⁵ Münâzarat s. 70-71; Asâr-ı Bediyye s. 434.

⁸⁶ Mesnevi-i Nuriye, s. 116, R.N.K. s. 1, 1176, 2,1328.

⁸⁷ Bediüzzaman, *Nur âleminin bir anahtarı*, Yeni Asya, İstanbul., 1975, s.18,19.

⁸⁸ Münazarat, s. 70-71.

bir fukara kişinin eşit olduğunu belirtir ve ikna için, İslam şeriatına atıf yapar: *"Acaba bir şeriat: "Karıncaya bilerek ayak basmayınız" dese, tazibinden men etse nasıl ben-i Adem'in hukukunu ihmal eder? Kella!"* Bu prensibe müslümanların (çoktandır) riayet etmediğini söyledikten sonra, Hz. Ali ve Salahaddin-i Eyyubî'nin, sıradan gayr-i müslim ferdlerle mahkeme önünde murâfaa olduklarını hatırlatır⁸⁹.

Bir başka hatırlatması, ehl-i kitaba *"kâfir"* demenin caiz olmayacağı ile ilgili. Dinsiz, imansız mânasında onlara kâfir demenin onlara eziyet vereceğini, halbuki Hz. Peygamber'in: *"Kim bir zimmîye eziyet verirse ben onun hasmıyım..."* hadisleriyle bunun yasaklandığını belirtir⁹⁰.

Bediüzzaman'ın Ehl-i Kitap'la husumeti kaldırma gereğine olan inancı o kadar katî'dir ki, fiilen ölüm-kalım savaşı verilmekte olan Ermenilerle ilgili bir kısım te-reddüdleri giderme, bu sadette sorulanları cevaplandırma sırasında, onların husu-metine müslümanların zemin hazırladığına dikkat çeker. *Bizdeki istibdâd sebe-biyle dinimizin onlara tanıdığı zimmet hakkından onların mahrum kaldıklarını* söyler: *"Kendimizi dev aynasında görmemeliyiz, kabahat bizde. Tamamen zimmetimize alamadık, bihakkın adalet-i şeriatı gösteremedik. Şeriat dairesinde, hukuklarını, istibdâdın sünnet-i seyiyesiyle muhafaza edemedik..."*⁹¹.

Açıklamanın devamında şunu söyler: *"Size bunu katiyyen söylüyorum ki, şu milletin saadeti ve selameti Ermenilerle ittifak ve dost olmaya vabestedir. Fakat mütezellilane dost olmak değil, belki izzet-i milliyeyi muhafaza ederek, musâlaha elini uzatmaktır."*

Rum ve Ermenilerin bir kısım hasmâne aşırılıklarının Müslümanlardan kendilerine gelecek bir tecâvüz vehminden kaynaklandığı kanaatinde olan Bediüzzaman, onlara düşmanca politikalar üretmenin aradaki gerginliği artıracığı kanaatiyle, bu yanlış anlaşılmaların önlenmesi için *"onlarla ittifak etmek lâzımdır"* der.

Bediüzzaman'ın samîmi kanaati, komşuları düşman bilmemektir. *"Zira... komşuluk, dostluğun komşusudur"*⁹².

Evet ona göre, bu milletin gerçek düşmanı ne Rum ne de Ermenidir. Belki onların da düşmanlığını tahrik eden, bize tecâvüz etmelerine cesaret verip teşçi eden şey, bir kısım eksikliklerimiz ve gayr-i insani uygulamalarımızdır. Bediüzzaman bunları şöyle özetler:

*"Hem de bizim düşmanımız ve bizi mahveden: cehâlet ağa, oğlu zaruret efendi ve hafîdi husumet beydir. Ermeniler bize düşmanlık etmişlerse şu üç müfsidin ku-mandası altında etmişlerdir"*⁹³.

⁸⁹ A.e. s. 66.

⁹⁰ Münâzarât, s. 72.

⁹¹ A.e. s. 67.

⁹² A.e. s. 68-69.

⁹³ A.e. s. 69.

Bediüzzaman ne kadar haklı: ilmi seviyemiz yüksek, iktisadiyatımız güçlü; millet, devlet ve ordu olarak tam bir birlik içinde olsaydık dış düşman bize saldırmaya cesaret edebilir miydi? Aynı ölçüler şimdi de muteber değil mi?

Ehl-i kitaba karşı böylesi bir yaklaşım taşıyan Bediüzzaman, onlarca sevilen ve sayılan İncil ve Tevrat'a karşı da saygılıdır. Öyle ki, Bismark'ın Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam hakkındaki senâkar ifadelerini naklederken, İncil ve Tevrat hakkındaki hürmet ve saygıya uymayacak ifadelerine yer vermez ve şöyle der: "*Ve o, fıkrasında, tahrif ve nesh olunan kütüb-ü münzeleyi ziyade tenkîs ettiği için, o cümleler yazılmamalı*"⁹⁴.

Kanaatimizce, Bediüzzaman'ın Ehl-i Kitab'a karşı bu müsamahalı nokta-i nazarı, bir yenilik değil, kaybolan bir değer, İslamî bir düsturun ihyasıdır. Çünkü, Kur'an, onlara din hürriyeti tanıdığı gibi⁹⁵, Hz. Peygamber ve onu takip eden ilk halifeler döneminde Ehl-i Kitab'a karşı husumet sözkonusu değildir. Sonradan yaşanan düşmanlıklar dinden kaynaklanmaz, siyasetten kaynaklanır. Kaldı ki bu ümmet, siyasî mülahazalar sebebiyle Şii-Sünnî ihtilafından gelen husumetin şiddetini zaman zaman hristiyanlara olan husumetten daha ilerilere götürmüştür. Bu durumu, Batılılar da te'yîd ederler. Mesela Batılıların hazırladığı *İslam Ansiklopedisi'nin* müelliflerinden Buhl şöyle der: "*Şurası açıktır ki, Hz. Muhammed, iktidarın zirvesine ulaştığı zaman bile, Hıristiyan ve Yahudilerden asla İslam'a girmeleri için zorlayıcı bir talepte bulunmadı*"⁹⁶. Yine aynı müelliflerden Björkman da şöyle der: "*Müslümanların, gayr-ı müslimler karşısındaki tutumunun tarihî gelişimini anlamak için şunu görmek gerekir: Bu tutum, ilk asırlarda siyasî-iktisadî sebeplerden daha az dinî sebeplerle şekillendi. Haçlılar dönemine kadar İslam'da gayr-ı müslimlere karşı, hele de Ehl-i Kitab'a karşı, öyle bir müsamaha hakimdi ki, aynı devrin Hıristiyanlığının onu kavraması mümkün değildi. Bunun neticesi olarak, mesela yüksek me'muriyetlerde Hıristiyanları görebiliyorduk*"⁹⁷.

Kısmen konunun dışına çıkma gibi değerlendirilebilecek de olsa şunu da kaydetmek isteriz: Kerbelâ'da, Resûl-i Ekrem aleyhissalatu vesselam'ın torunu Hz. Hüseyin ve bir kısım yakınlarının katline fetva veren vicdanları taşıyan kimseler gayr-ı müslim değillerdi. Siyasetin kendine has iblis ruhu, her devirde hükümfermadır. Bunu idrak eden Bediüzzaman, Ehl-i Kitapla olacak münasebetlerin dinimize göre olması gereken "İslamî zemini" (Sözler 638-641)'ni göstermiştir. O, bu görüşünde ilcaat-ı zamana (konjoktüre) göre konuşmuş da değildir, bilakis son derece samimidir. Öyleyse, onun "*Eûzubillahi mineşşeytâni vessiyâseti*" diyerek siyasetten teberri etmesi sadece müslümanlara karşı siyasetten

⁹⁴ Emirdağ Lahikası 1, 262.

⁹⁵ Bakara 256

⁹⁶ l'Encyclopédie de l'İslam, 3, 699.

⁹⁷ A.g.e. 2, 66. Bu hususta daha geniş bilgi için *Peygamberimizin Tebliğ metodları* (Nesit, İstanbul, 1998) adlı kitabımızın Ehl-i Kitab'a münasebetler kısmına (s.146-178) bakılmalıdır.

uzaklaşması şeklinde anlaşılmalıdır. Gayr-ı müslimlerle münasebetlerde de siyasetin meşru addettiği kanunlar çerçevesinde hareketten teberri ettiği ve muhible-rine de bu yolu gösterdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Zaten onlar bunu, dahilde ve hâricte çoktan başlattıkları çeşitli *diyalog faaliyetleriyle* fiilen göstermektedirler. Buna *takiyye* diyenler, -kasıtlı hareket etmiyorlarsa- hem İslam'ı bilmediklerini, hem de Bediüzzaman'ı ve eserlerini yeterince tanımadıklarını ortaya koymuş olurlar. Çünkü Bediüzzaman, bu tahlillerine geçen asrın başlarında, hem de Ermeni ve Rumlarla kanlı mücadelelerin yapıldığı yıllarda telif ettiği eserlerinde yer vermiştir. Sonraki eserlerinde bu düşüncelerini nakzeden pasajlara raslamak mümkün değildir. Ayrıca bu eski eserlerini, 1950'den sonra yeniden neşretmiş, bazılarında tashihlere yer verdiği halde Ehl-i Kitab'la ilgili bahislere hiç dokunmamıştır⁹⁸. Demek ki son nefesine kadar aynı düşüncelerini korumuştur. Bundan sonra da onun yazdıklarını değiştirmeye veya tâdil etmeye kimsenin yetkisi yoktur.

Sonuç

Bediüzzaman, insanlığın maddî planda gelişirken ruh planında gerilediği ve hatta çöküntüye uğradığı bir dönemde yaşadı. O, bütün mânevî çöküntülerin temelinde, insanlıkta insana bakış açısının değişmesini ve dolayısıyla "insan maymun-dan geldi", "tesadüfen ortaya çıktı", "dünyada yaşamaktan başka bir gayesi yok-tur", "ölümle hiçliğe gidecektir"... gibi sözlerde ifadesini bulan, onun Yaratıcı ile olan irtibat ve bağının koparılmasını görüyordu. Ona göre, bu umumî çöküntüyü önlemenin yolu, insanın hayat statüsünü yeniden belirlemek, Allah'la olan irti-batını yeniden kurmaktan geçiyordu. Bu da insanın kulluğuna vurgu yapmak, onun başıboş olmayıp hayatta ciddî bir misyon sâhibi olduğunu hatırlatmak demektir. Öyle yaptı, Allah inancını kâlpelerde ihya etmek için yazdı, konuştu, karakollara, mahkemelere, hapishânelere gitti.

Allah inancı üzerinde ısrar ederken sevgi üzerinde de durdu: Allah'ı sevmek, mahlukâtı sevmek, insanları sevmek, sevmeyi sevmek, affı esas almak gerekli, dedi.

Ona göre sevmek her şeyde; düşüncede de, davranışta da esas olmalıdır, çünkü âlem ve onun bir hülasası olan insan, temelde, "*Nur-u Muhammedî*" denen *mu-habbetî* bir asıldan yaratılmıştır. İnsanda binlerce his vardır, ama hepsi de yaratılış mayası olan muhabbetten istihale etmiştir ve hepsinin "ası"na rücu mümkündür ve esasen, insanın hakiki kurtuluşu da bunu gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu hislerin gerektirdiği davranışlar, iradî bir yönlendirme ile, Allah'a olan sevgimizin gereği olan ilahî rıza adına yapılması halinde, bütün hisler, asla rücu ederek muhabbette,

⁹⁸ Ehl-i Kitapla ilgili bahislere çokca yer verdiği MÜNAZARAT adlı kitabının 1977 baskısı -ki İstanbul'da Sözlük yayınevi tarafından yapılmıştır- tashihli baskıdır. Bu baskıda Yukarıda temas ettiğimiz meseleler aynen korunmuştur.

Allah sevgisinde buluşmuş, kaynaşmış olacaktır. Bu ise, kâlplerde –Kur’ân’ın tarif ettiği muhabbetle buluşup kaynaşacak- güçlü bir imanın tahakkukuyla mümkündür. Bediüzzaman, böylesi bir imanın, böylesi bir muhabbetle buluşması halinde, dinin gerçek bir uygulamasının, mü’minin iman etmekle zimnen Allah’la yapmış olduğu akıt ve vermiş olduğu söze *sadâkat* mânasına gelen emirlere uyulma ve bunun gereği olan amellerin yapılmasının gerçekleşeceği kanaatindedir. Şöyle ki: *Münazarat* nam eserinde, atâlet zindanından kurtulmanın çaresini soranlara verdiği cevabın sonunda, Bediüzzaman, önceki açıklamalara muvafık olarak, hayatı boyunca yaptığı bütün çalışmaları, iki şeyin: “imanla muhabbetin mezcettirilmesi, olarak ifade eder ve bu iman-muhabbet kaynaşmasından iki şey çıkacağını söyler: “sadâkat” ve “hamiyet” (“*Hamiyet*”, gayret mânasına geldiği gibi, millete karşı duyulan sevgi, şefkat, merhamet ve onlar için fedakârâne çalışmak mânalarına da gelir).

24.9.2000.Üsküdar